

Васиљка Д. Микић

Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука
у Јагодини

Студент докторских студија

Ана П. Ђорђевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Студент докторских студија

УДК 37.018.43:37.011.3-051:811.163.41:[616.98:578.834

DOI [10.46793/Uzdanica18.II.145M](https://doi.org/10.46793/Uzdanica18.II.145M)

Оригинални научни рад

Примљен: 1. октобар 2021.

Прихваћен: 26. новембар 2021.

СТАВОВИ УЧИТЕЉА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ О НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА ДАЉИНУ ЗА ВРЕМЕ ВАНРЕДНОГ СТАЊА УСЛЕД ПАНДЕМИЈЕ ВИРУСА КОВИД 19¹

Апстракт: Пандемија изазвана вирусом корона одразила се на све области живота, па и на образовни систем, изазвавши затварање школа и спровођење наставе на даљину. Стога, у раду приказујемо истраживање чији је циљ био да се утврде ставови учитеља и наставника српског језика и књижевности о настави српског језика и књижевности на даљину за време ванредног стања. Истраживање је реализовано у јулу 2020. године на случајном узорку који је чинило 302 испитаника са територије Републике Србије – 173 наставника српског језика и књижевности у основној школи и 129 учитеља. За потребе истраживања креиран је посебан упитник. Подаци су обрађени квалитативном тематском анализом индуктивног типа.

Резултати истраживања показују да је уз добру припрему и организацију могуће остварити неке од циљева наставног предмета Српски језик наставом на даљину. Ипак, већина испитаника се слаже да су непосредна комуникација и *жива реч* незаменљиве у настави овог предмета.

Кључне речи: вирус корона, настава на даљину, дигитална настава, наставници српског језика и књижевности, учитељи, српски језик, основна школа.

¹Рад је настао као резултат истраживања у оквиру билатералног пројекта „Кризе, изазови и савремени образовни систем” који реализују Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу (Србија) и Филозофски факултет Универзитета Црне Горе (Црна Гора) (2021–2023).

УВОД

Иако учење на даљину постоји још од 19. века, у нешто другачијем облику од данашњег (Зеновић, Багарић 2014; Каламковић, Халаши, Каламковић 2013; Петровић 2009; Станковић 2006), за већину наставника оно је представљало наглу и неочекивану новину изазвану пандемијом услед вируса корона. С друге стране, заступљеност ИКТ у настави је значајна, што није изненађујуће будући да су ове технологије доступне и наставницима и ученицима. Деца су од најранијег детињства окружена дигиталним уређајима, те им је ова врста технологије позната, „пријатељска”. Користе их кад год то могу, поједини чак и за време наставе, додуше кришом, док „традиционалну школу не разумеју и не сматрају ’својом’” (Ристић, Благданић 2017: 2). Иновирањем наставног процеса употребом ИКТ решава се један од највећих проблема данашњице по питању наставе – проблем мотивације. Она је веома важна, ако не и најважнија, за постизање бољих постигнућа ученика, остваривање циљева и исхода учења (Миљковић, Петојевић, Жижовић 2016). Осим тога, дигитална компетенција је једна од осам компетенција за целоживотно образовање које је одредила Европска унија како би се одговорило изазовима развоја друштва (Европски парламент и Савет Европске уније 2006, в. и *Закон о основама система образовања и васпитања* 2017).

О настави на даљину, образовању на даљину, електронском учењу, доста се писало (Зеновић, Багарић 2014; Каламковић, Халаши, Каламковић 2013; Милићевић, Милићевић, Милић 2014; Миљковић, Петојевић, Жижовић 2016; Петровић 2009; Покорни 2009; Солеша 2007; Станковић 2006). Бројне су погодности које овај вид наставе доноси: мотивација (Миљковић, Петојевић, Жижовић 2016), могућност целоживотног учења (Ивановић, Чапо 2011; Каламковић, Халаши, Каламковић 2013; Покорни 2009), персонализовано учење, односно индивидуализација (Абакумова и др. 2019; Буха, Васиљевић, Ђенић 2017; Ивановић, Чапо 2011; Милићевић, Милићевић, Милић 2014; Солеша 2007), учење својим темпом применом сопственог стила учења (Каламковић, Халаши, Каламковић 2011; Каламковић, Халаши, Каламковић 2013; Покорни 2009). Међутим, учење или образовање на даљину захтева одређене ресурсе који нису доступни свим наставницима и ученицима. Можемо претпоставити да је ово био један од највећих проблема током планирања и реализације наставе на даљину за време ванредног стања у Србији на свим нивоима образовања.²

Како је образовање у марту 2020. године услед пандемије изазване вирусом корона из „реалног” премештено у дигитално окружење у року од

² Истраживање које је спроведено у Бангладешу 2020. године показало је да су управо доступност и техничка незахтевност једна од позитивних страна коришћења друштвених мрежа у образовне сврхе у високом образовању за време пандемије изазване вирусом ковид 19 (Раби, Смита, Мохамед 2020).

неколико дана, наставници су морали да у кратком временском периоду испланирају, организују и почну са реализацијом наставе на даљину. Како прилагодити наставу нечега тако живог као што је језик дигиталној настави, „спаковати” га у питања, задатке, презентације? Како основно средство комуникације свести на тастатуру? Управо то је и био *циљ нашег истраживања*: утврдити ставове учитеља и наставника српског језика и књижевности у основној школи о настави предмета Српски језик на даљину на основу тромесечног искуства. Занимало нас је како су се снашли у тој наметнутој улози, коју област овог предмета су лако прилагодили настави на даљину и које су предности и недостаци оваквог вида наставе.

МЕТОД

Узорак. Истраживање је реализовано у јулу 2020. године на случајном узорку који је чинило 302 испитаника са територије Републике Србије, и то 173 наставника српског језика и књижевности у основној школи (57,3%) и 129 учитеља (42,7%). Особа женског пола било је 288 (95,4%), од тога 165 (57,3%) наставника српског језика, 123 (42,7%) учитеља, а мушког 14 (4,6%): 8 (57,1%) наставника српског језика и књижевности и 6 (42,9%) учитеља. Највећи број испитаника је старости између 41 и 50 година (38,7%), радног стажа од 11 до 20 година (38,1%) и завршених основних академских студија (65,2%).

Инструмент. За потребе истраживања креиран је упитник који је поред питања о општим карактеристикама испитаника (пол, старост, степен образовања, радно место, године радног стажа, разред коме предаје), садржао и две тематске целине. Прву тематску целину чинила је скала учесталости од пет категорија (*никад, рејко, њонекад, често, свакодневно*) помоћу које је требало да наставници изразе у којој мери примењују неке од карактеристика наставе на даљину: Користим дигиталне технологије у настави српског језика и књижевности; Наставу прилагођавам индивидуалним карактеристикама ученика; Ученици добијају домаће задатке; Формативно оцењујем ученике; Иновативан сам када реализујем наставне садржаје. Другу тематску целину чинила су питања и тврдње у вези са наставом на даљину која је реализована на територији Републике Србије у периоду март – јун 2020. године. У овој целини дата су питања вишеструког избора (Коју/е платформу/е сте користили за реализацију наставе на даљину? и Које дигиталне алате сте користили у настави на даљину?; На који начин сте спроводили провере? и Дигиталну наставу је лако применити: у граматички, језичкој култури, књижевности – ово питање је пратило питање отвореног типа у коме се тражило објашњење одговора). Такође, испитаници су на петостепеној скали Ликертовог типа (од потпуног неслагања до потпуног слагања) изражавали своје слагање односно

неслагање са тврдњама (укупно деветнаест) у вези са наставом на даљину, њеним планирањем, реализацијом и повратним информацијама. Поред тога, дата су и питања отвореног типа која се тичу предности и недостатака, као и потешкоћа на које су наставници наилазили током реализације ове врсте наставе.

Анализа њогаиџака. Анализа података се одвијала у више фаза. Прву фазу чинило је упознавање са самим добијеним материјалом. На основу прикупљеног материјала, а у складу са циљем нашег истраживања, одлучиле смо се за квалитативну тематску анализу индуктивног типа. Анализирали смо одговоре на питања везана за област наставе српског језика у којој је лако применити дигиталну наставу и зашто, које су предности овог типа наставе и који су недостаци.

Тематска анализа индуктивног типа се одвијала кроз неколико етапа (Вилиг 2013). Прво смо се упознале са материјалом (одговорима испитаника), читајући више пута, како бисмо идентификовале и забележиле почетне идеје у вези са циљем истраживања. Затим смо издвајале кодове, односно делове одговора, за свако питање отвореног типа појединачно, који су важни за циљ истраживања. Кодове смо, даље, груписале по сличности и на тај начин смо утврдиле и именовале теме. За потребе овог процеса правиле смо кодне шеме, које су нам биле основа за даљу анализу и интерпретацију података. Како бисмо дошле до ваљаних закључака, неопходно је било враћати се како на одговоре испитаника, тако и на кодну шему. На тај начин смо проверавале да ли су све теме идентификоване, као и да ли је могуће неке теме интегрисати у теме вишег реда. Последња етапа била је писање финалног извештаја, односно интерпретација добијене тематске структуре података. У њему су изнети репрезентативни исечци одговора испитаника.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

НАСТАВА НА ДАЉИНУ У ОБЛАСТИ ЈЕЗИКА

Посматрано на нивоу целокупног узорка, 110 испитаника (36,4%) означило је да је наставу на даљину лако применити у области језика. Од укупног броја, за ову област се определило 58 наставника српског језика и књижевности (19,2%) и 52 учитеља (17,2%). Како је питање вишеструког избора, са могућношћу да се означи више одговора (области), њих 55 (18,2%) је језик удружило са једном или обе преостале области овог наставног предмета (књижевност и језичка култура).

Ово питање је праћено питањем отвореног типа које је захтевало од испитаника да образложе због чега су се определили за одређену област као област у којој је лако применити наставу на даљину. На основу добијених

одговора, издвојиле смо четири категорије одговора: (1) *Природа градива*, (2) *Мноштво досиђујној мајеријала и алајиа*, (3) *Лака провера усвојености градива* и (4) *Није лако*.

(1) *Природа градива*. Овом категоријом обухваћени су одговори који се односе на саме наставне садржаје, на њихову флексибилност, односно прилагодљивост условима учења на даљину. Највећи број одговора припада управо овој категорији – 64,5%. Наставници/учитељи сматрају да је градиво језика (првенствено граматике) такво да се може у одређеној мери успешно савладати коришћењем адекватних примера и поштовањем правила.

ГраMATика = математика, прецизно, јасно, кратко упутство и одговори. (Учитель, 21–30 година радног стажа)

Чини ми се да је то било лакше сажети и фокусирати се на кључна правила, примере, објашњења, додатне инструкције, примену кроз мноштво примера, уочавање најчешћих недоумица и грешака, увежбавање, као и проверу савладаног. (Наставник српског језика и књижевности, 6–10 година радног стажа)

Иако граматика заиста обилује правилима и захтева велики број примера, не смемо заборавити да је она много више од тога. „Свођење граматике на сувопарна правила и њено учење изоловано од језичке праксе – води у *траматизовање*. Када год ученике затрпавамо гомилом дефиниција, правила и термина – то је знак да настава граматике није добра” (Милатовић 2019: 377). Остаје питање: да ли је заиста градиво граматике такво да се може прилагодити и усвајати путем наставе на даљину, ако изузмемо (групне) видео-позиве, путем Зума, Гугл мита, који ни у једном одговору нису поминути (претпоставља се да је тако због неуједначених техничких могућности наставника и ученика)?

(2) *Мноштво досиђујној мајеријала и алајиа*. Од 110 испитаника који су језик издвојили као област у којој је лако применити наставу на даљину, 12,7% као разлог таквог избора наводи одговоре које смо сврстали управо у ову категорију. Они наводе да на интернету постоје различити видео-снимци часова, презентације кроз које су обрађени одређени наставни садржаји, као и алати помоћу којих се могу креирати квизови и занимљиви задаци за утврђивање и проверавање усвојености градива.

Могуће је постављати задатке и квизове који су занимљиви ученицима па на тај начин лако упамте граматичка правила. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Зато што су доступни алати који се лако и ефикасно користе, а задаци могу бити разноврсни и корисни. (Учитель, 21–30 година радног стажа)

(3) *Лака провера усвојености градива.* Оно што је важно за било коју врсту учења јесте повратна информација, *доказ* да је знање стечено и да ученик уме да га примени у различитим ситуацијама. ИКТ обилују алатом који је доступан и лак за коришћење, а који наставницима може обезбедити повратну информацију о стеченом знању и његовој примени од ученика. Не чуди зато што је 15,4% испитаника дало одговоре који се тичу управо повратне информације, провере нивоа усвојености градива.

Зато што је могуће направити погодне Едмодо упитнике и гугл упитнике, којима ћемо конкретно проверити да ли су садржаји усвојени. (Учитељ, 31–40 година радног стажа)

Јер је конкретна и могуће је лако писменим путем проверити степен усвојености. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Оно што се један део наставника/учитеља пита, а што и нас наводи на размишљање јесте колико су ученици заиста самостални при изради провера током наставе на даљину, то јест да ли су резултати онлајн-тестова заиста репрезентативни када је њихово знање у питању.

(4) *Није лако.* Како су сва питања у упитнику била означена као обавезна, испитаници су морали да означе најмање једну област предмета Српски језик за коју сматрају да је лако применити дигиталну наставу и да наведу разлог за такав избор. Зато је део испитаника одговорио да је ни у једној области није лако применити, али да су изабрали језик јер је *можда* лакше него у преостале две области. Ти испитаници чине 7,4% укупног броја оних који су се определили за језик.

Из већине одговора сврстаних у ову категорију може се наслутити да, иако се садржаји језика у одређеној мери могу прилагодити настави на даљину, (не)услови за рад техничке природе (недостатак техничких уређаја, нестабилност интернет везе и слично), као и (не)способност ученика да самостално уче вођени смерницама и примерима умногоне утичу на квалитет наставе на даљину, ако нису и од пресудног значаја. Стога би требало да управо они буду полазна тачка при организацији и реализацији ове врсте наставе.

НАСТАВА НА ДАЉИНУ У ОБЛАСТИ КЊИЖЕВНОСТИ

Од укупног броја испитаника, њих 100 (33,1%) означило је књижевност као област српског језика у којој је лако применити наставу на даљину. Тој групи припада 60 наставника српског језика и књижевности (19,9%) и 40 учитеља (13,2%). Ово нас не изненађује јер стваралачки модели обраде књижевноуметничког дела (попут истраживачких задатака) захтевају од

ученика да буде „активни саучесник у откривању уметничких лепота једног књижевног дела” (Милатовић 2019: 277). Будући да је питање вишеструког избора, са могућношћу да се означи више одговора (области), њих 46 (15,3%) је књижевност удружило са једном или обе преостале области овог наставног предмета (језик и језичка култура).

На основу добијених одговора на питање отвореног типа у коме се тражило објашњење зашто је дигиталну наставу лако применити у одређеној области Српског језика, издвојиле смо осам категорија одговора: (1) *Природа ђрадива*, (2) *Мноштво досиујиној материјала и алајта*, (3) *Лака ђровера усвојености ђрадива*, (4) *Добра ђоврајина информација*, (5) *Индивидуализација*, (6) *Самосталности ученика у раду*, (7) *Мојивација* и (8) *Није лако*. Поједини одговори се могу сврстати у две категорије, док је у категоријама *Лака ђровера усвојености ђрадива*, *Добра ђоврајина информација*, *Индивидуализација* и *Мојивација* број одговора једноцифрен.

(1) *Природа ђрадива*. У ову категорију сврстале смо одговоре наставника/учитеља који књижевност виде као област која се може прилагодити настави на даљину, чији се одређени циљеви у великој мери могу остварити кроз добро припремљен материјал, односно питања за обраду неког књижевноуметничког дела. Како наводе, у књижевности нема толико правила, дефиниција, примера и зато ју је лакше припремити и реализовати на даљину него друге области Српског језика. Чак 28,8% одговора је сврстано у ову категорију.

Истраживачким задацима се може усмеравати читалачка пажња ученика; писци „помажу” у разумевању и мотивисању; у делима су присутне експлицитне поруке; мање је термина него у граматичи... (Наставник српског језика и књижевности, 31–40 година радног стажа)

Ученицима се дају питања која их воде кроз тумачење текста; лакше их је усмеравати ка исходу. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Праћењем методског поступка у обради штива кроз полупрограмирани материјал. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Иако су наводи и наставника српског језика и књижевности и учитеља исправни, иако је субјективни доживљај и те како важан за тумачење и разумевање књижевноуметничког дела, не смемо заборавити на сазнања до којих је дошла наука о књижевности о тим делима. Поред слојевитости и вишезначности књижевног дела, у наставној пракси морамо примењивати та сазнања (Милатовић 2019).

(2) *Мноштво доспунивој материјала и алата*. За наставнике данашњице мотивација ученика постала је један од највећих изазова, нарочито за читање. Захваљујући интернету, наставници/учитељи могу пронаћи мноштво корисног материјала (видео-клипова, презентација, фотографија, интервјуа са писцима/песницима, аудио-записа одређених књижевних дела, снимака позоришних представа и слично). Коришћење таквих материјала у настави, било у учионици било на даљину, делује мотивишуће на ученике. Највећи проценат одговора испитаника који су се определили за књижевност као област Српског језика у којој је лако применити наставу на даљину наводи да доступност различитих извора информација, материјала и алата доводи до успешније реализације наставе Српског језика и књижевности на даљину – 34,6%.

Повратна информација коју ученик добија од наставника/учитеља је другачија у настави на даљину. Иако ИКТ ученицима пружају велики број информација и различитог мање или више квалитетног материјала, оне не могу да замене повратну информацију коју ученик добија у учионици и од наставника/учитеља и од других ученика. На разумевање и тумачење књижевног дела утиче читалачко искуство појединца, његове способности да запажа елементе и структуру тог дела, циља сазнања и слично (Милатовић 2019). Зато је за сваког појединца важно да чује мишљење и запажања и других, да сагледа то књижевно дело и из другог угла, да развија критичко мишљење, да дискутује, образложи и аргументује сопствени став.

(3) *Лака провера усвојености градива*. Помало нас изненађује што смо наишле на одговоре који се тичу провере усвојености градива. Као што смо и раније истакле, књижевност се разликује од граматике, а сваки појединац је доживљава и тумачи сходно свом искуству, сензибилитету и знањима. Одговора који су сврстани у ову категорију је мало – 2,9%.

Ученици самостално читају текст својим темпом, а проверу разумевања је могуће урадити путем упитника. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Лакше је проверити научено. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

(4) *Добра повратна информација*. Као и претходну категорију, и ову чини мали број одговора испитаника, само 2,9%. У настави на даљину постоји више начина на које се може доћи до повратне информације, а како пишу наши испитаници, у области књижевности је та повратна информација била добра, ученици су успешније усвајали и проширивали знања из ове области у односу на преостале две.

Ученици у четвртном разреду уз помоћ родитеља раде све и сматрам да је у тој области најбоље сналажење... (Учитель, 21–30 година радног стажа)

Јер су, у пракси, ученици били продуктивнији у анализи књижевних дела. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(5) *Индивидуализација*. Како је сваки ученик личност за себе и напредује својим темпом, настава на даљину и те како може допринети индивидуализацији наставног садржаја. Ученици имају више времена за читање и тумачење књижевноуметничког дела, као и за одговарање на задата питања или други вид задатка добијен од наставника. Овакав вид наставе пружа им могућност да слободније искажу своје мишљење, нарочито стидљиви, повучени ученици. Из добијених одговора испитаника које смо сврстале у ову категорију (5,8%) видимо да су управо слобода изражавања мишљења и могућност напредовања сходно сопственим могућностима биле од пресудног значаја за одабир књижевности као области Српског језика у којој је лако применити наставу на даљину.

Због могућности изражавања сопственог мишљења у виду есеја, одговарање на питања, слободе тумачења и доживљавања текста. (Учитель, 21–30 година радног стажа)

Зато што ученици јасније могу дефинисати свој став о књижевном делу. Лакше је и препознати ако је преузео нечије мишљење са интернета и анулирати такав одговор. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(6) *Самосталности ученика у раду*. Судаћи по одговорима испитаника, књижевност је област Српског језика у којој ученици могу бити самосталнији него у преостале две. Зато нас не изненађује што 12,5% одговора припада овој категорији. Наравно, степен самосталности зависи и од узраста ученика – ученици старијих разреда, чак и трећег и четвртог, самосталнији су од ученика првог и другог разреда.

Ученици самостално читају дело, а кроз упутства и питања раде анализу. (Наставник српског језика и књижевности, 0–5 година радног стажа)

Јер ученици могу послушати текст... и радити самостално анализу... што исто зависи који су разред... (Учитель, 11–20 година радног стажа)

Више пута смо нагласиле да су повратна информација наставника/учитеља, као и мишљење других о одређеном књижевноуметничком делу веома важни за тумачење и разумевање тога дела. Наставник своју повратну

информацију током наставе на даљину може дати писменим путем, али не може гарантовати да ће је ученик разумети и прихватити на прави начин. Самосталност је важна, али непосредна комуникација и размена мишљења су незаменљиви.

(7) *Мотивација*. Иако мали број одговора припада овој категорији (два – 1,9%), они нису занемарљиви. У 21. веку, када су бројни дигитални уређаји доступни детету од најранијег детињства, у времену у коме су деца визуелни типови, а школа и титула *шћребера* на најнижој друштвеној лествици, мотивација је нешто о чему се најчешће прича на разредним већима, у школским колективима, на стручним усавршавањима. Вечити проблем је како ученика заинтересовати за учење, читање, промишљање и критички осврт према нечему. Настава на даљину, која по својој природи захтева употребу управо дигиталних технологија, могла би бити одличан мотиватор. Спој занимљивог и корисног. Доступност уређаја и многобројних извора информација требало би да повећају мотивацију ученика за учење.

Лакше се покреће дискусија о књижевним делима. (Наставник српског језика и књижевности, 0–5 година радног стажа)

Јер ученици су мотивисанији да читају, истражују онлајн. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Изнанађујуће је то што су наставници/учитељи у својим одговорима који су сврстани у категорију (2) *Мноштво досћујних материјала и алата* помињали доступност великог броја материјала и алата, али се ниједан од њих није сетио да помене мотивацију. Баш тај материјал и ти алати требало би да буду искоришћени као мотиватори. Верујемо да су наставници и учитељи у својим одговорима изоставили мотивацију због неуједначених техничких могућности ученика на нивоу одељења, као и дечје и родитељске дигиталне писмености која, нарочито у мањим срединама, није на завидном нивоу.

(8) *Није лако*. Велики проценат испитаника (10,6%) дао је одговоре у којима каже да наставу на даљину није лако применити у књижевности или уопште у предмету Српски језик. Означили су област *књижевности* само зато што је питање било обавезно, а она им се чинила најмање тешком за прилагођавање овој врсти наставе.

Питање је обавезно али моје мишљење да нигде није лако. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Не сматрам да је лако, али је лакше него језичку културу за коју је углавном неопходна „жива” реч и граматика, за коју је неопходна интеракција. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Није лако, али је иоле изводљиво. Остале области је веома тешко реализовати, јер је потребно објашњавати. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Кроз сваку од категорија се провлачи чињеница да је природа књижевности као области предмета Српски језик таква да се може прилагодити настави на даљину. Циљеви наставе ове области могу се остварити у великој мери, до повратне информације се може доћи, а чак и ученици млађих разреда, изузев првог и дела ученика другог разреда, могу самостално да ураде задато. И поред мноштва доступних и корисних информација, видео-клипова и аудио-снимака који могу бити мотивишући, интеракција са другима је можда и од пресудног значаја за тумачење књижевноуметничког дела, али и за развој критичког мишљења.

НАСТАВА НА ДАЉИНУ У ОБЛАСТИ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Од укупног броја испитаника ($N = 302$), најмањи број се определио за језичку културу као област предмета Српски језик у којој је лако применити наставу на даљину – њих 32 (10,6%) – 22 (7,3%) наставника српског језика и књижевности и 10 (3,3%) учитеља. Међутим, њих 14 (6 наставника српског језика и књижевности и 8 учитеља) ову област је удружило са језиком и 5 наставника српског језика и књижевности са књижевношћу.

Језичка култура је специфична област и захтева синергију усменог и писменог изражавања: „Говор је припрема за писање, а писање подстиче говор” (Милатовић 2019: 337). Стога не изненађује што се овај број испитаника определио за ову област.

На основу добијених одговора, издвојиле су се следеће категорије: (1) *Природа трагична*, (2) *Мноштво досљудној материјала и алаша*, (3) *Добра повратна информација*, (4) *Самосталност ученика у раду* и (5) *Није лако*.

(1) *Природа трагична*. Наставници/учитељи чији су одговори сврстани у ову категорију базирали су се на писменом изражавању. Сматрају и да ова област не мора нужно бити „обрађена” у учионици, а неки наглашавају да је дигитална писменост део језичке културе. Овој категорији припада 33,3% одговора.

Зато што је дигитална писменост неизоставни део језичке културе. (Наставник српског језика и књижевности, 6–10 година радног стажа)

Ученици могу написати радове и послати их. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Језичка култура се не развија само у учионици. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

(2) *Многићво гостујиној материјала и алати.* Међу одговорима за сваку од области Српског језика провлачила се категорија која се тиче доступности разноврсног материјала и алата који су у великој мери једноставни за коришћење, уједно и занимљиви ученицима. Овој категорији припада три одговора, односно 11,1% одговора и дали су их наставници српског језика и књижевности. Међутим, већина одговора које су дали образлажући разлог одабира ове области као оне у којој је лако применити наставу на даљину, као и у претходној категорији, односе се на одређена правила која се усвајају и могу се проверити квизовима и тестовима знања. Још једном изражавамо своју забринутост због недовољног познавања ове области Српског језика, али и природе и садржаја овог наставног предмета.

Користећи различита средства боље се памти. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Због коришћења различитих алата. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Игре, квизови и самостални рад и провера занимљиви су ученицима, а у овој области се може применити. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

(3) *Добра ѿвратића информација.* Добра повратна информација, судећи по одговорима наших испитаника, јесте она која приказује успешан рад ученика, очекивани ниво знања и способности и оствареност исхода у оним разредима у којима је настава оријентисана на њих (први, други, пети и шести), односно стандарда у осталим разредима. Испитаника са оваквом повратном информацијом је три, односно 11,1%.

Имала сам добро искуство у пар наврата. Можда ми се посрећило са задацима. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Заправо прави одговор је ЛАКШЕ је применити. Моје тромесечно искуство је показало да су садржаје језичке културе брже и боље усвајали од садржаја из граматике и књижевности. Претпостављам да је то због тежине, тј. лакоће садржа-

ја. Језичка култура је била најједноставнија и отуда и лакша примена. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

На практичним примерима сам учила да су ученици најлакше и најбрже усвајали садржаје језичке културе, иако ни то није било потпуно ефектно. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

(4) *Самосталност ученика у раду.* За област језичке културе битно је да се ученици осамостале. Од првог разреда их треба поступно оспособљавати за правилно усмено и писмено изражавање (Милатовић 2019). Како је један од циљева наставе Српског језика и књижевности развијање способности запажања, закључивања, анализе и синтезе, развијање критичког мишљења (Николић 2012), самосталност је важна ако је пропраћена адекватном повратном информацијом наставника/учитеља. Зато је очекивано што су испитаници баш за ову област Српског језика као олакшицу при примени наставе на даљину наводили самосталност у раду. Таквих одговора је шест, односно 22,2%.

Ученички одговори су усмени тако да не постоји могућност да домаћи уради родитељ или неко други. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Ученици треба да буду оспособљени за изражавање свог става. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(5) *Није лако.* Као и код претходне две области, и у области језичке културе наишле смо на одговоре испитаника који говоре да није лако применити наставу на даљину ни у једној области, али да су морали да означе једну будући да је питање било обавезно. Неки су се одлучили за ову област само зато што је било лакше њу прилагодити настави на даљину него преостале две области. Такви одговори чине 22,2% укупног броја одговора који припадају језичкој култури.

Ниједна од понуђених опција није лака за применити код млађег школског узраста. Књижевност сам избегавала да обрађујем у току наставе на даљину. Сматрам да је то немогуће, осим ако се настава изводи путем неке платформе за видео-позиве. Граматичке садржаје смо утврђивали путем игрица и квизова. Обрада нових лекција је била много тешка. Без помоћи родитеља, објашњавања и појашњавања нових појмова деца не могу самостално усвојити нове лекције. Једина могућност су платформе за видео-позиве, али деца овог узраста не могу самостално да им приступе, дешава се много техничких проблема у пракси. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Од наведене три области, одабрала сам ону у којој је то најмањи проблем применити, а не ону у којој је то заиста лако извести. Мишљења сам да алати које пружа дигитална настава могу бити одлична допуна традиционалној настави, а никако потпуна замена... (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Они који су означавали две или све три области Српског језика кроз образложење свог избора наводили су сличне тврдње као и они који су се одлучили за једну област. Таквих испитаника је 60 (19,9%). Преовладавају мишљења да се може пронаћи доста квалитетног материјала и алата, да се уз добру припрему може већина садржаја прилагодити настави на даљину. Такође, поједини истичу да настава на даљину може бити допуна редовној настави у учионици, али не и да је замени.

ПРЕДНОСТИ НАСТАВЕ НА ДАЉИНУ ПРЕДМЕТА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Питање везано за предности и недостатке наставе предмета Српски језик и књижевност на даљину било је отвореног типа и захтевало је од испитаника да образложе предности наставе на даљину. На основу добијених одговора, издвојиле смо седам категорија одговора: (1) *Оцењивање*, (2) *Индивидуализација / Неповање личних афинитета ученика*, (3) *Разноврсна обрада садржаја*, (4) *Ученици су активни учесници наставног процеса*, (5) *Усавршавање дијигиталне писмености*, (6) *Лакше усвајање правописних правила*. Треба нагласити да се од 302 испитаника 76 изјаснило да предности нема.

Нужно зло. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Не постоје предности, дигитална настава може обогатити редовну наставу, може јој бити изванредна допуна, нешто што ће утицати на заинтересованост ученика, развијати њихову функционалну или дигиталну писменост, али никад не може заменити непосредну наставу. (Наставник српског језика и књижевности, 6–10 година радног стажа)

(1) *Оцењивање*. Оцењивање је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење остваривања прописаних исхода и стандарда постигнућа ученика, а за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом прилагођених циљева, садржаја и исхода у савладавању индивидуалног образовног плана. Посебно је битан сегмент откада су дата упутства за оцењивање на даљину за време ванредне ситуације. Учитељи и наставници су

наводили да им је овај вид наставе олакшао оцењивање и омогућио да лакше формативно и сумативно оцењују ученике:

Ученику је доступан већи избор извора информација када су у питању истраживачки задаци. (Учитељ, 6–10 година радног стажа)

Предност је једино у мноштву дигиталних наставних материјала који ученицима могу омогућити бољу мотивацију за стицање знања. Корисно и код краћих провера, систематизације (нпр. игрице, квизови). Ипак, ништа не може да замени „живу” реч наставника и класичан облик наставе. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(2) *Индивидуализација*. Испитаници су управо индивидуализацију препознали као предност наставе на даљину, те наводе:

Ученици раде својим темпом, нема задиркивања другара (уколико нешто не знају), ученик сам одређује своју динамику рада. (Ово су одговори мојих ученика када сам им сличан упитник дала у току наставе на даљину.) (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Наставник је увек доступан и већа је могућност за подједнако посвећивање пажње сваком ученику у складу са његовим могућностима, потребама и напретком. Приметила сам да је тихим и повученим ученицима пријао овакав вид наставе, били су активнији, често су се јављали да нешто питају или добију додатно објашњење... Стиче се утисак да су имали већу слободу да питају и учествују у свим активностима. (Наставник српског језика и књижевности, 6–10 година радног стажа)

Можемо приметити да се поједини наставници/учитељи због великог броја обавеза нису могли посветити ученицима као када су у школским клупама:

Само количина материјала и обимност рада ученика. Наравно, говорим о просеку. Најбољима је све било лако за савладавање, организовани (па и ако су мало тањи са знањем) су се такође одлично снашли, али слабији и неорганизованији су много изгубили. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(3) *Разноврсна обрада садржаја*. Циљ је ићи у корак са временом, поштовати потребе ученика и, наравно, управљати се према њиховим афинитетима. Стога, задатак наставника није лак, треба поштовати различитости, потрудити се да свако дете буде успешно и помоћи ученицима да овладају

наставним садржајима и стекну функционална знања, употребом различитих метода и техника. Према Осубелу (D. P. Ausubel), „најважнији појединачни фактор који утиче на учење је оно што ученик већ зна” (Осубел, према Стоика, Морару, Мирон 2011: 567). Стога, као трећа категорија одговора издвојила се разноврсност метода као предност дигиталне наставе.

Сараднички рад у онлајн-условима, доступност комплетне литературе у електронској верзији, мултимедијални садржаји, међупредметне компетенције... (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Могућност да повежемо различите изворе учења на једном месту, свестранији приказ појединих тема кроз мултимедијалне садржаје, ефикаснија временска организација часа. Унапређење дигиталних компетенција, унапређење писане (посебно електронске) комуникације, на коју на часовима редовне наставе мало обраћамо пажњу. Слала сам ученицима текстове у пдф формату, тако да није било изговора да неко није пронашао лектуру. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(4) *Ученици су активни учесници наставног процеса.* Како смо поменили, ова категорија је веома важна и надовезује се на претходну. Битно је да ученици буду активни учесници наставног процеса, а не само пасивни посматрачи, што су и испитаници истакли.

Буди већу креативност ученика, заинтересованији су за рад јер им је само претраживање по интернету интересантно. Важно их је научити на којим сајтовима се могу пронаћи релевантне информације, тиме се побуђује тзв. самоучење, самосталност. Примећује се и боља писменост, више не пишу „ћелавом” латиницом. Када ураде тест/квиз, одмах добију повратну информацију о тачним/нетачним одговорима. Успостављена је корелација са информатиком, ученици су савладали коришћење алата као што су *Word* и *Power Point*. (Наставник српског језика и књижевности, 0–5 година радног стажа)

Ученици нису пасивни слушаоци, већ активни истраживачи и сарадници у настави. У учионици до изражаја долазе појединци, док се неколицина ослања углавном на оне активније. У настави на даљину та могућност је изостављена и непосредан одговор је очекиван од свакога. (Наставник српског језика и књижевности, 0–5 година радног стажа)

(5) *Усавршавање дигиталне писмености.* Усавршавање дигиталне писмености је оно ка чему се стреми, посебно у последњих неколико година, када се већи акценат ставља на ученичке компетенције. Рад на општим и међупредметним компетенцијама не представља рад на садржајима и ком-

петенцијама које су непосредно везане за одређене предмете. Напротив, међупредметне компетенције представљају корак више у разумевању градива и примени наученог, а одговорност за њихово развијање носе сви наставници и школски предмети. Очигледан и најједноставнији пример рада на међупредметним компетенцијама представља употреба ИКТ у учионици (дигитална компетенција): различити начини презентовања градива, различити начини организације информација, коришћење разноврсних извора информација, селекција података и провера њихове релевантности применљиви су у свим предметима и готово на сваком часу, укључујући и проверу усвојености градива (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања 2013). Са наведеним су се сложили и наши испитаници, те ћемо истаћи неке од наведених предности.

И ученици и наставници развијају дигиталне вештине. Деца су, чини ми се, више заинтересована за овај начин рада. (Наставник српског језика и књижевности, 6–10 година радног стажа)

Ученици су научили да користе богатство интернета и ИКТ алате као би обогатили своје знање из језика и књижевности, више су истраживали, самостално креирали ставове, заједно смо учинили наставу интересантнијом, свако је могао подједнако да дође до изражаја, да организује своје време за израду задатака... (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Међутим, имамо и донекле опречно мишљење:

Све предности су на страни наставе у учионици, а ИКТ може да послужи само као добра допуна тој настави. (Учитељ, 11–20 година радног стажа)

(6) *Лакше усвајање правописних правила.* Ова категорија се издвојила као последња. Наиме, ученицима су често правописна правила апстрактна, посебно у нижем узрасту, па је према речима наставника овај вид наставе допринео бољим резултатима:

Писано изражавање. За ову врсту активности нема довољно времена у редовној настави. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Могуће је вежбање правописа, правилне употребе граматичких правила. Уштедимо време слушајући аудио неки текст, има добрих граматичких презентација... (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

НЕДОСТАЦИ НАСТАВЕ НА ДАЉИНУ ПРЕДМЕТА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Кључне недостатке наставе на даљину које су наставници и учитељи навели можемо сврстати у седам категорија: (1) *Негосићаићак живе речи*, (2) *Несамосићалности у изради загдаићака*, (3) *Негосићаићак сазнања о усвојеним исходима*, (4) *Социјализација*, (5) *Нејосеговање ИКТ комјетићениција ни тићехничке подрике*, (6) *Теже овладавање трамаићићком*, (7) *(Не)сарагдања са рогитићелима*.

(1) *Негосићаићак живе речи*. Највише наставника је истакло ову категорију, уз напомене да без комуникације нема размене мишљења, нема учења како треба да учимо, и да може доћи до пада концентрације.

Недостатак живе речи, објашњења, комуникације, тешко је мотивисати децу, нема повратне информације. Без непосредног контакта и двосмерне комуникације настава губи смисао. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

Ја сам наставник који воли живу реч, а такође сматрам да је интеракција са ученицима врло битна, како нама тако и њима. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Ученицима је теже да савладају граматичке области када нема живе наставникове речи. Усмено изражавање није могуће пратити преко наставе на даљину. Недостају жива комуникација, интеракција, полилог и олуја мозга, праћење експресије (дживљваја) након прочитаног дела; сарадничко учење и учење у пару, групни рад уживо, драматизације... (Наставник српског језика и књижевности, 0–5 година радног стажа)

Размена мишљења, развој критичког мишљења, дискусија и уопште анализа књижевноуметничких дела не може се примењивати у оној мери колико је то заступљено у редовној настави. Ученицима недостаје жива реч и атмосфера у којој заједно трагају и долазе до решења уз подстицај и усмеравање наставника. (Наставник српског језика и књижевности, 6–10 година радног стажа)

(2) *Несамосићалности у изради загдаићака*. Ученици треба да буду мотивисани, добро организовани и самостални, а самосталност код појединих ученика није долазила до изражаја. Многи су се ослањали на помоћ укућана, што је спутавало наставнике да оцењују оствареност исхода (што ћемо навести као следећу категорију).

Незадовољавајућа могућност преноса градива из граматике и језичке културе, као и провера усвојености тог градива. Углавном су те домаће задатке радили

браћа, сестре, родитељи, комшије... (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Појединим ученицима пишу домаће задатке одрасле особе, што могу да утврдим провером ученичких рукописа. Ако као наставник српског језика могу да се у потпуности посветим упоређивању рукописа, који ми одузима много времена, како бих утврдила ко ми је од ученика подвалио и оценила праведно свачији рад, очекујем од ученика потпуну искреност. У редовној настави се не догађа подваљивање, јер су у учионици ученици искрени и лако признају уколико им је одрасла особа помогла у извршењу задатка. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(3) *Негоспајат* сазнања о усвојеним исходима. Наставницима је оцењивање било отежано, а континуирано су о њему добијали упутства из Министарства. Исходи учења су експлицитна идентификација интегрисаног знања, вештина и компетенција, а не сажети приказ садржаја програма образовања. Они описују резултате процеса учења. Праћење ученика, формативно и сумативно оцењивање и несамосталност појединих ученика довело је до тога да се издвоје следећи искази.

Немам увек повратну информацију након обраде о усвојености градива, тек на часу утврђивања се виде пропусти, што се у редовној настави види брже. (Учитељ, 6–10 година радног стажа)

Не знам да ли су усвојили градиво, да ли је приказано знање на тесту њихово или знање родитеља / приватног наставника. Језик мора да се чује и деца треба уживо да прате наставничко објашњење. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

(4) *Социјализација*. Социјализација се може дефинисати као процес којим се дете прилагођава друштвеној средини, успоставља са њом хармоничан однос, асимилира је и интегрише се у њу, развијајући притом људска својства. Потребно је да се деца којима је потребан било који вид подршке укључе у систем и да им се омогући даље напредовање (развијање личности, квалитетно образовање, социјализација, развијање комуникације). Стога, образовање и социјализација не могу једно без другог.

Није битан само српски језик. То што губе деца само овом врстом наставе је много више од онога што добију. Немају непосредан контакт са другарима и учитељем, отуђују се, социјализација никаква, стичу површна знања, родитељи максимално ангажовани око деце... Добро је то што родитељи никада се више

нису укључивали у наставни процес и никада нису више проводили време са војом децом, до сада. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

(5) *Нејоседовање ИКТ компетенција ни техничке подршке*. Учење на даљину захтева, како од ученика тако и од наставника, одређена предзнања и вештине из области информатике, технике и технологије, чије коришћење подразумева и поседовање рачунара, телефона и квалитетне интернет мреже.

Имамо ученике који немају техничких могућности или једноставно неће да сарађују. (Наставник српског језика и књижевности, 11–20 година радног стажа)

Немају сви ученици техничких могућност и развијене дигиталне компетенције у истој мери. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Недовољна повратна информација, за српски језик је и у редовној настави недовољно времена за обраду предвиђених садржаја, лични пример: 29 ученика, специфичан састав одељења, половина одељења су ученици из социјално нестабилног породичног окружења, не поседују опрему за реализацију наставе на даљину, нити имају одговарајуће компетенције за реализацију исте. (Учитељ, 21–30 година радног стажа)

(6) *Теже овладавање граматиком*. Често се дешава да ученици науче напамет граматичка правила, а када треба да их примене на конкретним примерима, долази до застоја у комуникацији. За ученике млађе школске доби свакако на прво место долази комуникација кроз смислене језичке ситуације, а граматичке погрешке које ће они притом учинити можемо исправити наводећи што више примера. Правилан приступ учењу граматике сигурно ће допринети постизању функционалних знања и прављењу основе за учење других језика (Камерон 2001). Стога, наставници издвајају недостатке баш због сложености ове области.

Граматику је јако тешко радити без живе речи и употребе табле и свих осталих средстава. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

Доста их је, граматичке и правописне садржаје, па и култура изражавања, без живе речи наставника, тешко је приближити ученицима. Посебно у разредној настави. (Учитељ, 11–20 година радног стажа)

(7) *(Не)сарадња са родитељима*. Однос наставник–ученик–родитељ од важности је за цео образовни систем. Битно је да ослушкујемо потребе ученика и родитеља и стварамо школу по мери детета. Међутим, сусрећемо

се са појавом, посебно у осетљивим социјалним групама, да се родитељи/старатељи, који и иначе слабије прате школске обавезе и постигнућа ученика, не укључују у овај вид рада. Такође, поједини родитељи могу бити критички настројени када су у питању материјали за рад.

Комуникација са навалентним родитељима и ученицима, које, по правилу, не прате рад, ред, ментална снага и пристојност. (Наставник српског језика и књижевности, 21–30 година радног стажа)

ЗАКЉУЧАК

На основу нашег истраживања које се тичало наставе на даљину предмета Српски језик (Српски језик и књижевност), дошле смо до сазнања да наставницима који овај предмет предају, као и учитељима, није било лако да спроводе овај вид наставе. Требало је сваку од области овог предмета прилагодити условима и специфичностима одељења.

Највећи проценат испитаника означио је *језик* као област у којој је лако спровести наставу на даљину. Сама природа градива ове области је таква да се може прилагодити овом виду наставе, у дигиталном облику има доста доступног материјала, као и алата који могу допринети квалитетнијој настави и доброј повратној информацији. Област *књижевности* је, такође, означио значајан број испитаника наводећи да је, као и код језика, природа градива таква да се може прилагодити настави на даљину, да постоји мноштво материјала и алата који могу бити корисни и мотивишући, ученици могу бити самосталнији него у преостале две области овог предмета.

Што се тиче *језичке културе*, мали је број испитаника који њу сматра прилагодљивом настави на даљину. Сматрају да је могуће реализовати део језичке културе који се тиче писменог изражавања. Међутим, ученици млађих разреда, нарочито првог и другог, нису потпуно самостални када је овај вид изражавања у питању. Они тек постепено почињу са овим видом изражавања, те им је потребно усмеравање учитеља. За њих су веома значајне говорне вежбе које претходе писању.

Неки испитаници који су ову област означили као ону у којој је лако применити дигиталну наставу у великој мери у њу сврставају и правопис који је у ствари део *језика*. Сматрају да је уз помоћ различитих образовних ресурса правописна правила лако представити и организовати њихову проверу. Међутим, овакви пропусти не би смели да се јављају јер остављају утисак недовољног познавања предмета који се предаје.

Савремени развој ИКТ пружа узбудљиве могућности за побољшање квалитета образовања. Интерактиван образовни софтвер, дигиталне библи-

отеке отвореног приступа, и јефтинија и више интуитивна технологија може олакшати нове облике интеракције између ученика, наставника, запослених у образовању и заједници и побољшати квалитет образовања чинећи га доступнијим. Међутим, како резултати нашег истраживања показују, тренутно је највећи проблем то што многи наставници/учитељи истичу да не постоје предности онлајн-наставе предмета Српски језик и књижевност.

ЛИТЕРАТУРА

Абакумова и др. (2019): I. Abakumova, I. Bakaeva, A. Grishina, E. Dyakova, Active learning technologies in distance education of gifted students, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 7(1), 85–94.

Аргирис (2003): С. Argyris, A Life full of Learning, *Organization Studies*, Vol 24, Issue 7, 1178–1192.

Буха, Васиљевић, Ђенић (2017): V. Buha, V. Vasiljević, S. Đenić, Učenje na daljinu i proces personalizacije, *Tehnika – menadžment*, 67/4, 591–600.

Камерон (2001): L. Cameron, Teaching Languages to Young Learners, *Cambridge University Press*. Retrieved in September 2020 from <https://www.cambridge.org/core/books/teaching-languages-to-young-learners/24C0A04FF42B159B8A9650D4CEB83409>

Европски парламент и Савет Европске уније (2006): The European Parliament and the Council of the European Union, Recommendation of the European Parliament and the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning, *Official Journal of the European Union*, 30(12), 10–18. Retrieved in October 2020 from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>

Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС*, 88/2017.

Зеновић, Багарић (2014): I. Zenović, I. Bagarić, Trendovi u otvorenom učenju na daljinu u svetu i kod nas, *Sinteza*, 379–384.

Ивановић, Чапо (2011): J. Ivanović, M. Čapo, Теоријски приступ online учењу и социјални аспекти e-learninga, *Kvalitet obrazovnog sistema Srbije u evropskoj perspektivi*, књига 1, 183–196, преузето септембра 2020. са <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-093-3>.

Каламковић, Халаши, Каламковић (2011): S. Kalamković, T. Halaši, M. Kalamković, Могућност примене учења на далјину у едукацији деце са посебним потребама, *Kvalitet obrazovnog sistema Srbije u evropskoj perspektivi*, књига 1, 207–231, преузето септембра 2020. са <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-093-3>.

Каламковић, Халаши, Каламковић (2013): S. Kalamković, T. Halaši, M. Kalamković, Distance Learning Applied in Primary School Teaching, *Croatian Journal of Education*, 3/2013, 251–269.

Милатовић (2019): В. Милатовић, *Методика наставе српског језика и књижевности у млађим разредима основне школе*, Београд: Учитељски факултет.

Милићевић, Милићевић, Милић (2014): V. Milićević, Z. Milićević, N. Milić, Elektronsko učenje u Srbiji primenom moodle softvera, *БизИнфо*, бр. 1, 71–82.

Миљковић, Петојевић, Жижовић (2016): В. Miљković, А. Petojević, М. Žižović, Monitoring the effect of motivation on mastering knowledge and skills in distance learning systems, *Vojnotehnički glasnik*, Vol. 64, No. 4, 1009–1032.

Николић (2012): М. Николић, *Меџодика настава српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Петровић (2009): М. Petrović, Elektronsko učenje podržano internet tehnologijama (geneza, ројам и предвиђања развоја), *Норма*, XIV/3, 263–280.

Покорни (2009): S. Pokorni, Obrazovanje na daljinu, *Vojnotehnički glasnik*, 2/09, 138–146.

Поткоњак, Шимлеша (1989): Н. Поткоњак, П. Шимлеша, *Педгошка енциклопедија 1–2*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 2/10.

Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 10/17.

Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 15/18.

Правилник о плану наставе и учења за седми и осми разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС, Просветни гласник*, бр. 18/18.

Раби, Смиа, Мохамед (2020): F. Rabbi, M. K. Smita, S. Mohammad, Using Social Networking Sites as Medium of Instruction at Tertiary Education During COVID-19 Situation in Bangladesh, *International Journal of Educational Research Review*, 5(3), 258–264.

Ристић, Благоданић (2017): М. Ристић, С. Благоданић, Нове перспективе у образовању – ванучионичка настава у дигиталном окружењу, *Иновације у настави*, XXX/2, 1–14.

Солеша (2007): Д. Солеша, Е-learning перспективе и будућност, *Норма*, XII/1, 9–22.

Станковић (2006): Ж. Станковић, Развој технологије учења на даљину, *Настава и васпитање*, 55(2), 169–181.

Стоика, Морару, Мирон (2011): I. Stoica, S. Moraru, C. Miron, Konzept Maps, a must for the modern teaching-learning process, *Romanian Reports in Physics*, 63(2), 567–576.

Vasiljka D. Mikić

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

PhD student

Ana P. Đorđević

University of Belgrade

Faculty of Philology

PhD student

SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS' ATTITUDES REGARDING REMOTE LEARNING OF SERBIAN LANGUAGE DURING THE STATE OF EMERGENCY DUE TO THE COVID-19 PANDEMIC

Summary: The COVID-19 virus pandemic affected all areas of life, including the educational system, causing schools to close and start implementing remote learning. This paper presents a research whose goal was to determine Serbian language and literature teachers' attitudes regarding remote teaching of Serbian language and literature during the state of emergency. The research was conducted in July 2020 on a random sample, consisting of 302 respondents from the territory of the Republic of Serbia – 173 subject teachers of Serbian language and literature working in primary schools and 129 class teachers. A special questionnaire was created for the purpose of the research. The data were processed by using qualitative thematic analysis of inductive type.

The results of the research show that, with good preparation and organization, it is possible to achieve some of the goals of the subject – Serbian language by remote learning. However, most respondents agree that direct communication and *a living word* are irreplaceable in teaching this subject.

Keywords: COVID-19, remote learning, digital teaching, subject teachers of Serbian language and literature, class teachers, Serbian language, primary school.